

СМЯНА НА КОНЦЕПЦИИТЕ - МЕТОД ЗА ТЪРСЕНЕ НА НОВИ ИДЕИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ВНАСЯНЕ НА ПОЛЕЗНИ ПРОМЕНИ В СОЦИАЛНАТА ПРАКТИКА И НАУЧНОТО ПОЗНАНИЕ

Светлана Съйкова*

*Интелектът е потенциал.
Мисленето е умението, с което
използваме този потенциал...
Това умение може всеки да усвои,
прилага и използва.*

Е. де Боно

От няколко десетилетия едно от най-важните стратегически направления на Европейския съюз е разгръщането на европейското изследователско пространство в непознати до неотдавна мащаби. Целта е повишаване на ефективността на научните изследвания и ускорено внедряване на резултатите в различни области на социалната практика. В този смисъл повишена иновативна активност се изисква не само от учените, но и от специалистите в практиката. Поставена е задачата за разгръщане на широко-базирани иновации във всички обществени сектори. Проблемите в тази област са многоаспектни и сложни по своя характер. Едни от най-важните се отнасят до задачата за повишаване на иновативния капацитет (знанията и уменията на човешкия капитал за

---

* Проф. д.с.н., ръководител на Център за емпирични социални изследвания към Института за изследване на обществата и знанието при БАН; e-mail: sseykova@gmail.com.

генериране на нови идеи) на специалистите от практиката, включително и статистиците. В статията се дискутират проблеми, отнасящи се до решаването на тази задача.

Концептуалният подход не е нещо ново и непознато на изследователите. Той е добре известен и прилаган във всички области на науката и социалната практика. Смяната на една парадигма - обобщена концепция, възглед - с друга (по Т. Кун) е класически пример как това стимулира развитието на науката и на социалната практика.

✓ Срещат се различни интерпретации на понятието „концепция“. Традиционно тя се разбира като някаква по-обща идея, възглед за нещата. Например концепцията за връзки с обществеността. Потребността от промяна възниква, общо взето, в два случая: 1) в областта на науката, когато се налага концепцията да се коригира, доразвие или отхвърли; 2) в практиката - когато прилагането ѝ е контрапродуктивно или невъзможно. В разглеждания случай концепцията се разбира като визия за начина, по който се изследват и представят обектите от действителността специално с оглед на раждането на новости в науката и живота. В основата на разглеждания подход е залегнала идеята за разкриване и използване на алтернативни възможности и теоретични постановки от т.нар. латерално творческо мислене¹. Смяната на една концепция с друга в този случай служи не толкова за развитие на теоретичната мисъл, засягаща дадена концепция, а главно за генериране на идеи и разкриване на възможности за полезни промени в практиката.

Преди да обсъждаме възможностите за практическо приложение на предлагания инструмент за смяна на концепциите, изглежда целесъобразно да се спрем на няколко впечатляващи примера за ефектите от плодотворната смяна на концепциите в науката и практиката.

Няколко примера

Концепцията за механизмите на функциониране вероятно се е появила най-напред в областта на техниката и технологиите. Дълго време тя е оставала далечна и чужда на другите клонове на науката и практиката. Неизвестно е кой най-напред се е досетил да пренесе и свърже тази идея с други области на науката и живота. Когато това се случва обаче, настъпва истински бум в развитието на теорията и методите в почти всички области - и в науката, и в практиката.

Днес е нормално да се говори за механизми на функциониране на биологичните системи, за пазарни и непазарни механизми в икономиката, механизми на социалното

---

¹ Вж. Е. де Боно, 1993, 2015.

управление, механизми в мисловните процеси, дори и в политиката. Тази малка и съвсем несложна промяна във възгледите на обществото даде мощен тласък за развитие на научното познание. Построяват се и се експериментират модели на механизмите, чрез които функционират системите. Разкриват се важни връзки и факторни влияния. Много от тях се оказаха съществено важни и от доскоро неизвестни се превърнаха в контролирани и успешно управлявани от човека. Концепцията за механизмите на пазара с техните подходи и методи завладя не само икономиката, но и другите социални сфери. Дори политиците вече прилагат пазарните механизми и открито говорят за реклама и пазар на конкуриращи се политически идеи и програми като средство за достъп до властта.

В статията „Вредата от патентите“² нобеловият лауреат Дж. Стиглиц предлага да се замени една действаща концепция в САЩ с друга, по-добра. Той припомня, че държавата спонсорира ежегодно фармацевтичната промишленост със стотици милиони долари, за да се откриват нови лекарства. Поддръжниците на тази концепция, изглежда, се надяват, че с това ще помогнат на болните. Какво се случва на практика? Фармацевтични корпорации създават нови лекарства, но верни на принципа „печалбата над всичко“ ги патентоват и им слагат безумно високи цени. Патентите се задържат с десетилетия. И откритите лекарства остават недостъпни за преобладаващия брой нуждаещи се. Стиглиц предлага да се престане с тази благотворителност за компаниите. Вместо това да се спонсорира за същата цел специално формирани екипи. Откритията да не се патентоват, за да имат достъп до тях всички конкуренти. Ако свободната конкуренция е налице, много скоро цените няма да са монополни, а нормални.

✓ Преди няколко години неочаквано стигнах до идеята, че подходът при изследване на методологическите и методическите проблеми в социалните науки, вкл. в статистиката, е необосновано стеснен. И той наистина се оказа такъв. От това на пръв поглед незначително изместване на акцента мисълта получи импулси и се задвижи като че ли по заповедта от арабската приказка „Сезам, отвори се!“. Буквално като от рога на изобилието заваляха нови идеи, свързани с научните изследвания и със социалната практика. Появиха се алтернативни възможности за осветляване и решаване на поне част от тях. Бяха разкрити множество бели полета - липсващи елементи и дори слабо или напълно свободни изследователски ниши.

---

² Стиглиц, Дж. 2007.

Стана ясно например, че все още проблемът за грешките в емпиричните изследвания се третира неоснователно фрагментарно и твърде стеснено. Изводът важи не само за статистиката и за социалните науки по-общо - отнася се до всички области на науката и живота, където волно или неволно се допускат грешки във всяка от тях. И не става въпрос само за допълване на отделни елементи в тази материя. Става въпрос за необходимостта от изграждането на една цялостна теория за грешките при емпиричните изследвания, както и на методологията на тяхното откриване и оценка³.

✓ Концепцията за фрагментарния подход приляга много добре и към проблемите на моделирането. Известно е, че моделирането е универсален подход, който се прилага повсеместно в научното познание и в практиката. С общите му закономерности и методи днес обичайно се занимават философите и математиците. Но е истина, че в различните области съществуват множество специфични проблеми при конструирането, експериментирането и прилагането на моделите. Те едва ли са по силите само на философите и математиците. Следователно към всяка област на науката и практиката е налице потребността от развитие на специален клон. Специфичните им проблеми трябва да се изучават систематично именно в тях.

✓ Подобно е положението и с фрагментарния подход при изследване на методологическите проблеми в отделните науки. Тук дори често не се вижда разликата между метод и методология, а тя е съществено важна. Регресионният анализ не съдържа цялата методология на изследването. Той е само един елемент в нея. Съдържанието на една методология е много по-богато. Тя задължително включва освен използваните методи още много други елементи от познавателния процес. Методите за изследване на динамичните редове също не са цялостна методология, а фрагмент от нея.

Става ясно, че дори само лекото изместване на акцента към виждането на подхода като фрагментарен и силно стеснен разкри важни проблеми и идеи за промяна в него.

Ето още един, нереализиран засега пример за ползата от смяна на концепциите. Потребителите на статистическа информация често приемат на доверие резултатите от компютърната обработка на данните. Но ако на входа на компютъра влезе „боклук“, на изхода се очаква същото⁴. Преповеряването понякога води до грешни тълкувания и дори

---

³ В Encyclopedia Britannica (2002) се посочва, че все още липсва общоприето схващане за понятието „грешка“. Изброяват се над 13 вида грешки: логически грешки и от неадекватност на възприятието; грешки при измерване на количествата; стохастични и нестохастични; грешки пред Бога; грешки на езика и много други.

⁴ GIGO ефект - Garbage in, Garbage out.

до провал. Не би ли било добре да сменим концепцията за доверие със съмнение? Клиентът на битова техника получава при всеки уред инструкция как се манипулира с него и предупреждение къде са рисковете за неизправност. Защо специалистите да не предложат подобен наръчник за потребителите на статистическа информация? Още повече, че в случая рисковете и „повредите“ в анализа често остават скрити, а вредата от това е неизмеримо по-голяма, отколкото ако се повреди телевизорът например.

Примерите могат да продължат, но и приведените красноречиво говорят за ползата от смяна на концепциите.

Начини (пътища) за появата на новите идеи

Преди да се обсъдят начините и средствата, чрез които подходът за смяна на концепциите функционира на практика, ще се опитам да представя и коментирам накратко по-общия проблем - за начините или пътищата, по които се раждат новите оригинални идеи. Съображението за това е, че получаваните от тях полезни резултати почти винаги се свързват и с промени в използваните концепции. Какво общо могат да имат те с обсъждания метод за смяна на концепциите за раждането на идеи и внасяне на полезни промени в живота? Определено имат, и то е нещо много важно. Начините за появата на нови идеи обхващат всички възможни подходи и методи. Истината е, че в тях неизменно присъства в някаква степен и смяна на концепциите (вижданията) за изследвания обект. Ако не при генериране на нови идеи, то в крайния резултат. Това е естествено да се очаква, защото след утвърждаване на една полезна нова идея по необходимост настъпват промени в досегашните виждания за обектите.

Предварително ще изтъкна, че истински оригиналните нови идеи се раждат най-често, когато мисълта се отклонява от обичайното и познатото към нещо ново, още неизследвано. А начините и пътищата за това не са много. Те са само пет, при това последният е много особен и не изглежда перспективен. Споменава се само за пълнота на класификацията.

Първи начин. Появата на новите идеи при него се случва чрез използване на методи и мисловни конструкции от познатото ни логическо мислене. Личността рядко (ако изобщо) разполага с готови рецепти как да открива нови полезни идеи и как да ги прилага на практика, когато задачата е да се подобри и усъвършенства работата, каквото и да означава това. Със своите професионални знания и опит специалистът, решил да търси полезни идеи за иновации, избира обекта на своите изследвания и формулира задачата. Крайната цел е да се открият нови идеи, които ще му позволят да внесе желаните

подобрения в обекта на фокус. Или пък да открие възможности за замяната му с нещо друго, което да изпълнява по-ефективно неговите функции. Ако изследователят има късмет, след известни усилия може да настъпи прозрението. В съзнанието му блясват една или повече обещаващи идеи. За изследователя това е мощен импулс и той продължава напред, за да изследва предимствата и приложимостта на появилите се идеи в практиката. По този начин се раждат част от новите идеи. Историята е пълна с примери за значими и дори епохални открития в науката и социалната практика по този път.

Д. Менделеев се досетил да подреди химическите елементи според свойствата и атомното им тегло. От неговите прозрения се появява таблицата на химическите елементи и нещо много по-голямо - открит е периодичният закон в химията. Легендата разказва, че ученият видял тази гениална идея в съня си. Но е факт, че щастливите сънища за творците на новото се появяват много рядко. За това трябва да се съжاليا. Но има и добра новина. В литературата се предлага метод, наречен „птичи поглед“⁵, който успешно може да замени щастливия сън. Основната идея в него е да хвърляме от време на време и по един птичи поглед, поглед отвисоко. За да огледаме и оценим постигнатото в една наука. Така по-лесно се долавят идеи за полезни систематизации на елементите, за откриване на липсващи елементи и дори грешки и несъответствия в теорията и методологията на науките, а също и в социалната практика. Вместо напразно очаквания щастлив сън идеята вече се е появила. При умелото приложение на този метод непременно ще се родят нови и оригинални идеи⁶. Част от тях могат да се окажат много плодотворни.

Какво от този метод може да бъде полезно за висококвалифицирания статистик, решил да търси идеи за иновации в своята работа? Прилагайки „птичия поглед“, той може да си постави задачата да изследва състоянието на производствения процес в Националния статистически институт (НСИ) като цяло. Или да анализира някой клон на статистическата наука и да се опита да потърси липсващи елементи, бели полета в него. Или с помощта на различни критерии да направи нови класификации на статистическия подход и методи. Може да търси несъответствия, необосновани постановки и дори явни грешки. Ако се опита да направи това по-сериозно, едва ли ще му бъде трудно да открие нови полезни идеи. И не една, а много повече за подобрене на своята работа и по-общо на системата на НСИ.

---

⁵ Вж. Е. де Боно, 1995.

⁶ Ще добавя, че идеята за фрагментарния подход в методологията на социалните науки дължа на този метод.

В стандартното логическо мислене е включен и методът на аналозиите. Той се използва във всички науки и сектори на социалната практика. Целта е да се пренасят идеи и решения от една област в друга, включително и такива, които ни предлага природата. Ярък пример за това как методът на аналозиите може да се използва за обогатяване на статистическата теория и методология е предложението от Евростат модел, наречен Generic Statistical Business Process Model. Като използвали по аналогия различни решения от областта на бизнеса, авторите се досетили да приложат принципно нов подход към изследване на цялостния статистически производствен процес и неговите структури. Това им позволило да открият, оценят и адаптират много полезни неща и готови решения, заимствани от дейностите в бизнеса.

Няма да се спирам на всичките. Ще спомена само представянето на производството на тази информация като своеобразен бизнес процес, системния подход при изучаване на този процес, предложението за обогатяване на обратните връзки с потребителите на статистическа информация, дори идеята за добавената стойност в това производство. Системата за контрол на качеството DESAP също е пренесена по аналогия от секторите на материалното производство. Най-голямата и безспорно полезна новост при нея е идеята да се контролира не само крайният продукт - статистическата информация, но и качеството на дейностите, с които става това. И в двата случая е налице смяна на концепциите, върху които е изградена дейността на НСИ.

Вторият начин, чрез който възникват новите идеи, се свързва със случайно забелязана грешка или осъзнато несъответствие в изследваната материя, без оглед на това за какво се отнасят те. Грешки и несъответствия се срещат навсякъде - в теориите, методите и подходите за анализ, в механизмите на функциониране и организацията на дейността и т.н.

Случайно забелязаната грешка/несъответствие предизвикват естествен и много силен импулс за иновации. За твореца на новото те са настойчива покана да се опита да открие причините, както и средствата, с които да се коригират и отстранят те. И с това да се внесат промени в дейността. Това е един от пътищата за обогатяване и развитие на науката и социалната практика. А също и на нашия професионален опит и знания. В този случай отново става дума за смяна на съществуващите концепции.

Ето един пример от статистическата практика. Повече от век академичните учебници включват в статистическото изследване (СИ) само три елемента - наблюдение, групировка и анализ. В тази дефиниция се открива един наистина съществен пропуск - липсват много важни елементи от цялостния статистически процес. А той, както е

известно, е специфичен познавателен процес. Оказва се, че това е необосновано и силно стеснено виждане за съдържанието и елементите на статистическото изследване. Специалистите от практиката всъщност отдавна са наясно, че в статистическото изследване се включват и много други не по-малко важни неща. Голяма част от тях предшестват практическото осъществяване на СИ, т.е. наблюдението, групировката и анализа. В тази дефиниция липсва например етапът на проектирането. А в него задължително се включва изборът на обекта, обосновават се целта и задачите, изследователските постановки, подходите и методите, осигуряват се моделите на изследваното явление. Етапът на апробирането също не намира място в разглежданата дефиниция.

Тези пропуски бяха забелязани и осветлени преди повече от три десетилетия. В резултат се появиха много нови идеи, конструирани бяха различни модели за проектиране на етапите на статистическото изследване. Открити бяха много проблеми и аспекти на конструирането на основния инструмент на СИ - въпросника. Беше направен опит да се даде отговор на въпроса каква наука е статистиката, кой е нейният обект и предмет⁷; прецизирани бяха съществено важни елементи от специфичния понятиен апарат на статистическата теория и още много други. Разглежданите несъответствия и грешки се отнасяха предимно до теорията. В практиката няма как да се мине без проектиране. И то винаги е присъствало там. Но не може да има съмнение, че допуснатата грешка е нанасяла вреди и на практиката. Едва от няколко години за проектирането на статистическото изследване е разработена и действа отделна учебна програма. И работата в тази област трябва да продължава.

Може да се съжاليا, че дори след толкова години все още се срещат учебници по статистика (не само български), в които остарялата догма за трите елемента на СИ присъства и се преподава на бъдещите статистици. Този факт потвърждава истината, че новите идеи трудно се приемат и често срещат неразбиране и отпор. Неразбирането, изглежда, се среща много по-често сред членовете на професионалните общности.

Внимание заслужава още един интересен факт. Той осветлява връзката между откритите грешки/несъответствия и импулсите за творческа активност. Авторът на теорията за решаване на изобретателски задачи Х. Алтшулер провел изследване сред новаторите в един завод. Интересувала го връзката между характера на работата и творческата активност. Оказало се, че 97% от всички новатори в завода се занимавали с

---

⁷ Вж. В. Цонев и Ив. Съйкова, 2008.

ремонтни работи⁸. Възможно е тази оценка да е преувеличена и неточна, но наблюдаваната връзка едва ли е случайна. Вероятно при ремонта много често те срещат несъответствия, включително и грешки в конструирането и използването на оборудването. Неоспорим е фактът, че откритите грешки поражда мощни импулси за търсене на нови идеи.

Приключвайки с втория начин за появата на идеи за промяна, ще отбележа, че откриването на грешки и несъответствия в различни области понякога идва с голямо закъснение. Може би причината за това се крие в стремежа на изследователите по-скоро да вървят напред и да проправят пътя към новото, отколкото да се обръщат назад и да търсят грешки. Така вниманието към вече известното остава силно стеснено. Напразно, защото повишеният интерес към откриване на противоречия и несъответствия е фактор за създаване на умения и нагласи за творческо мислене. Той предлага и мощни импулси за повишаване на иновативната активност. Ще повторя, че и при този начин с утвърждаване на полезните промени става неизбежна и смяната на концепциите.

Третият начин за раждане на оригинални идеи идва по волята на случайността. Установено е, че при свободната игра на случая, т.е. при случайно стечение на обстоятелствата, могат да се разкрият различни комбинации и връзки между елементите на явленията и процесите, появяват се, без да сме ги търсили нарочно, множество неизвестни асоциации, връзки и отношения. В тях се съдържа такова богатство от идеи, каквото нарочно не бихме могли да измислим. Едва ли биха могли да се намерят значими открития и изобретения, в чието създаване да не присъства по някакъв начин и волята на случая. Сред случайно появилите се идеи могат да се доловят много интересни и оригинални. Тъкмо те разкриват на изследователя неосъзнати дотогава нови възможности за полезни иновации. Прозрението настъпва внезапно, съвсем случайно и неочаквано за твореца.

Случайността действа като пусков механизъм, който отключва вниманието на изследователя от познатите неща и го насочва към неизследвани полета. В тях често се раждат значими, дори епохални открития. Ето само два примера.

А. Флеминг открива ерата на антибиотичната терапия съвсем неочаквано по волята на случая при замърсяване на опитния материал с пеницилиновата плесен. Флеминг не е могъл да търси нарочно идеята, защото не е знаел, че съществуват

---

⁸ Цитирано по Шереметъев, К., 2015, с. 7.

антибиотици. Толкова повече, че пеницилиновата плесен се оказва изключително рядко явление.

Идеята за създаване на теорията на кибернетиката, както сам авторът Н. Винер признава, блясва в съзнанието му при разговор, нямащ нищо общо с това. Събеседникът му (професор по медицина) се чудел как така здравият човек се справя с лекота при двигателните си действия, а парализираният е напълно безпомощен. Така Винер прозрял идеята, че всичко в заобикалящия ни свят се подчинява на общи и специфични механизми и закони на управление. От това се ражда и науката за управлението, която днес прави чудеса във всички области на живота. П. Дракър смята, че най-голямото откритие на XX век е науката за управлението. И има защо. От края на Първата световна война докъм 1970 г. производителността на заетите в САЩ е нараснала 70 пъти!⁹ Това според автора се дължи в най-голяма степен на повишените знания и умения в областта на управлението.

Плодотворността на третия начин е безспорна. Но можем ли да накараме случайността да се намеси и да ни послужи с идеи или дори с готови полезни решения винаги, когато се нуждаем от такива? Изглежда немислимо - та нали по дефиниция случайността е неочаквана. Тя я се появи, я не. И още по-лошо - дори когато се появи и ни разкрива интересни идеи, може да не ги забележим и да ги отминем без внимание.

Любопитен факт е, че въпреки изобилието от доказателства за ярко присъствие на случайността при откриване на значими и дори гениални идеи учените не са съзирали в това някаква закономерност и не са търсили такава. Вярвали са, че това е късмет за откривателя и дар, паднал му ей така, от небето. С това те осъзнават ролята на случайността в творческото мислене, но не допускат, че тя съзнателно може да се превърне в управляем от човека фактор.

Колкото и невероятно да звучи, учените вече са създали техники, с които не е трудно да предизвикаме играта на случая да ни послужи с нови идеи тъкмо когато се нуждаем от тях. За целта в практиката на творческото мислене се прилагат различни техники. Ще спомена само две от най-често използваните. Първата е методът на фокусираните обекти. Авторът е Ч. Уайтинг. Приложението ѝ може да се види в публикацията „Технология на творческото мислене“¹⁰. Втората техника се нарича „случайна дума“ или „случаен вход“. Авторът е Е. де Боно¹¹. Той твърди, че тази техника

---

⁹ Вж. П. Дракър, 2005.

¹⁰ Ив. Съйкова, Св. Съйкова, 1999.

¹¹ Вж. Е. де Боно, 1993 и 2009, с. 11.

е изключително плодотворна и много лесна за прилагане. Като пример съобщава факт, който граничи с фантастиката. В сеанс само за един следобед група специалисти изказали 21 000 идеи за полезни новости в металургичната промишленост. За незапознатия с латералното творческо мислене това звучи невероятно. Ще допълня, че от публикацията му през 2009 г. (преведена на български език) желаещите могат не само да се запознаят с този подход, но и да се тренират с оглед повишаване на личните си умения за творческо мислене.

Четвърти начин за генериране на нови идеи. В основата му са залегнали специфичната логика, принципи и механизми на латералното творческо мислене. Централно място сред използваните техники в разглеждания случай заема т.нар. **провокираща операция**. Потребността от прилагането ѝ се обосновава със закономерностите, присъщи на творческото мислене, разкрити с асиметричния модел¹². С него се откриват и осмислят най-дълбоките тайни и механизми на творческия процес, в който и чрез който се раждат новите идеи. Без да навлизам в подробно обсъждане за съдържанието на асиметричния модел, ще отбележа няколко важни неща. 1) Мисловната система на човека е своеобразна саморазвиваща се и саморегулираща се информационна система. Тя е активна и постоянно развиваща се за разлика от пасивните компютърни и информационни системи например. 2) В общия мисловен процес при движението си мисълта използва два вида модели. Първите се наричат репродуктивни и обслужват ежедневни и постоянно повтарящи се рутинни дейности. Става дума за известното репродуктивно мислене. От него не се очаква появата на нови идеи - то и няма такава функция. Вторият тип модели се наричат креативни. Тъкмо те обслужват процеса на творческото мислене. Единствено при него се генерират нови идеи за промени в научното познание и практиката. 3) За да се генерират наистина оригинални идеи, е необходимо движението на мисълта да се отклони от познатите неща. И да тръгне по непознати, неизследвани пътища. Иначе казано, да изключи репродуктивните модели, за да се включат креативните. 4) Отклоняването на мисълта обикновено става внезапно, със „скак“. За да се случи това, трябва да има някакъв силен импулс, някакво предизвикателство пред мисълта. Учените смятат, че това става с провокация. Провокацията може да бъде непреднамерена (непредизвикана от изследователя) или преднамерена, нарочно и специално организирана от него, когато задачата е да се генерират оригинални идеи. Непреднамерената провокация се включва по волята на

---

¹² Вж. Е. де Боно, 1993, с. 145 - 150.

случая, както е при първия и втория начин за поява на нови идеи, т.е. при играта на случая или при случайно открити грешки и несъответствия.

Четвъртият начин се основава на преднамерената, съзнателно организирана провокираща операция. Създателят на латералното творческо мислене Е. де Боно смята присъствието на провокиращата операция в творческия процес за иманентно присъщо и напълно закономерно. Иначе няма откъде да дойдат импулсите за скока в движението на мисълта. А без тях трудно могат да се раждат оригинални идеи.

Подробното обсъждане на тази материя тук е невъзможно. Вместо това ще приведа няколко примера за формулиране на провокираща операция.

В препълнените паркинги никога не си сигурен, че ще намериш място за паркиране. Традиционните мерки са строги ограничения и високи такси, но в случая те не сработват. Провокираща операция: да се плаща на шофьорите да паркират точно там. Абсурдна идея, нали? Но след като я обсъдили, намерили едно просто и елегантно решение - осигурили на местното население безплатно място по един час два пъти в месеца. За да увеличат ефекта от тази привилегия, хората започнали да я ползват колективно. Как? Том кани Питър: „Утре имам осигурено място в центъра. Ако имаш работа там, ела с моята кола“. После Питър връща услугата. Резултатът - ограничено, но сигурно място, намален брой на автомобилите, задръстванията, вредните емисии, пестене на време и гориво и т.н.

Професорът чете лекции в аудиторията. Провокираща операция: да чете в дома на всеки студент. Как? С използване на съвременните комуникационни технологии.

В кафенетата се плаща за консумация. Провокираща операция: да се плаща за времето на престоя.

Националната агенция за приходите у нас събира вземанията от данъкоплатците. Провокираща операция: тя да плаща на данъкоплатците. Как? Като им отстъпва процент от ДДС за събрани и предоставени фискални бонове от търговците.

Натискът върху НСИ да провежда представителни изследвания е много голям. Често това се прави за нещо нужно и ненужно, за възможно и невъзможно. Провокираща операция: да се предложат непредставителни извадки. Как? Като се убедят потребителите, че в случая това е по-разумният избор.

Читателят ще забележи, че в крайна сметка и в тези примери става дума за смяна на една концепция с друга. Ще добавя още, че вече има убедителни доказателства, че от всички изброени дотук начини за генериране на нови идеи най-продуктивен се оказва четвъртият.

Петият начин за генериране на нови идеи се случва понякога при ментални заболявания, когато мисълта е раздвоена и се движи по собствени пътища, различни от традиционното логическо мислене. Беше подчертано, че той е особен и безперспективен и че се споменава само за пълнота на класификацията.

Източници на идеи за смяна на концепциите

По принцип всеки нов поглед върху различните области на изследователската практика е благоприятен източник на идеи за формиране на различни концепции. Върху тази основа могат да се откриват ефективни иновативни решения - в теорията, в методологията и в социалната практика.

Обсъжданите досега примери за успешно генериране на нови идеи за внасяне на полезни промени в живота могат да звучат примамливо и безпроблемно. Но как да открием източниците на идеи за успешно стартиране на творческия процес по смяна на концепциите и да намираме нови или не толкова нови, но успешно променени концепции? За щастие, има много и различни източници на идеи. Те са навсякъде около нас и на практика са неограничени. От тях никак не е трудно да се стартира търсенето на полезни концепции. Изследователите трябва да „държат под око“ възможностите, които тези източници предлагат, да ги разкрият и използват в научните и практическите изследвания. Нека спрем вниманието си само върху няколко от тях:

✓ Целенасочено изследване на потребностите. Незадоволените потребности и в науката, и в живота са били и си остават най-плодотворният и неизчерпаем ресурс за търсене на нови концепции и идеи, чрез които да се развива научното познание и да се усъвършенства социалната практика. Разгледаният пример с предоверяването в продуктите на компютъра е илюстрация как потребността (да се намали рискът от грешки при използване на информационния продукт) съдържа в себе си и въпроса за търсене на идеи за решение. В случая са осветлени три важни промени в досегашните виждания: 1) даваме си ясна сметка за опасността от предоверяването в готовите информационни продукти; 2) осъзнаваме, че нещо трябва да се направи за защита на изследователя от нежелани грешки - с това определяме и целта; 3) появила се е идеята да използваме готови решения по аналогия на съществуващи в други области на практиката (става дума за заимстване на елементи от съдържанието на проспектите при битовата техника).

✓ Разкриване на ценностите и тяхното приоритетно преподреждане. Ценностите покриват извънредно широкия диапазон на всичко онова, което е полезно за човека. Те

могат да бъдат: по-ефективно функциониране на една система - икономическа, здравна, образователна и т.н.; икономия на ресурси - материални, финансови, времеви, информационни, на човешки капитал; създаване на повече блага и услуги (нарастване на brutния вътрешен продукт); по-ефективно обучение, свързано с квалификацията на работещите; по-добро използване на инвестициите (вж. примера за вредата от патентите и идеята как по-добре да се защитят интересите на обществото); оптимизиране на социалните взаимоотношения; повишаване на качеството на живота и всичко останало.

Анализът на начина, по който сега се виждат и субординират ценностите в обществото, е важен и също неизчерпаем източник на идеи за промяна на концепциите. Става дума за търсене на иновативни решения на важни обществени проблеми. Замърсяването на околната среда (на въздуха, водата, храните), глобалното затопляне и опасността от екологична катастрофа трябва да притискат и учените, и управляващите да търсят нови, ефективни решения на тези проблеми. Тук смяната на вижданията ни за това кое е от по-важно жизнено значение - да произвеждаме, консумираме и разпиляваме все повече и повече материални блага или да опазим живота на планетата - може да ни помогне да предотвратим нежеланите последици, докато не е станало твърде късно.

Пример: разходите за здравеопазването растат лавинообразно. И тази тенденция се развива в световен мащаб. По този повод П. Дракър (1992, с. 81) пише, че към 1929 г. разходите за здравеопазване в развитите страни не надвишават 1% от brutния вътрешен продукт (БВП). 50 години по-късно те вече нарастват на 7 - 11% от БВП. При това по абсолютен размер последният е многократно по-голям. Следователно по абсолютен размер тази тенденция на нарастване е още по-стряскаща. А степента на задоволяване на здравните потребности едва ли се е повишила в същите пропорции. Потребностите продължават да нарастват, разходите също. Тогава не е ли време да се замислим по-сериозно за смяна на концепцията, като препоредим ценностите. Примерно да обосноваем стратегия за изместване на акцентите от лечение на болестите (без да ги пренебрегваме) към предпазване от болести (навременна профилактика, здравословен начин на живот, борба с вредните навици и други подобни). Убедена съм, че разходите при променена държавна стратегия и съответни политики няма да бъдат по-големи. И има достатъчно основания да вярваме, че ефектите ще бъдат далеч по-добри. Това всъщност няма да бъде нова концепция. Новото е в смяната на акцентите с поглед към фактора, от който се очакват много по-добри резултати. За да има по-малко болни, трябва да се изразходват повече средства за профилактика и здравословен начин на живот.

✓ Използване на аналогии за решаване на проблемите чрез търсене и пренасяне на идеи за решения от други области. Този източник беше представен подробно при систематизацията на пътищата за възникване на новите идеи. Беше подчертано, че възможностите за това са практически неограничени.

✓ Обратен подход или търсене в обратна на логическите очаквания посока - там, където обичайно си мислим, че не е логично да търсим решенията. Вместо предоверяване в информационните продукти на компютъра - съмнение и мерки за защита, вместо наказания по-често да се използват поощрения и стимули във взаимоотношенията между членовете на обществото, в семейството, на работното място и други.

✓ П. Дракър (1992) посочва още един важен източник. Той изтъква, че умелото изследване на промените в живота и възможностите, които те разкриват за нови по-ефективни идеи и решения, е почти сигурна гаранция за новаторство. Авторът има предвид новите идеи в бизнеса. Но този източник е валиден в същата степен и за всички останали сфери. Много от промените в дадена област съдържат в себе си кълновете на новото. Други са сигурни индикатори за това, че нещо се променя, че вече е остаряло и си отива. Това изисква съответна промяна и в нашите виждания и оценки, ревизия на съществуващи теории, методологически подходи и решения и т.н.

✓ Целенасочено търсене и откриване на грешките/несъответствията и противоречията в една теория и методология, също и при функциониране на реалните обекти от действителността. Противоречията и несъответствията в областта на научното познание и в различните дейности в практиката не са само беда. Те са и покана за по-успешното разкриване на проблемите и за търсене на нови по-ефективни решения. Например да формулираме специално задачата за изследване на съществуващите противоречия и несъответствия в образователната, здравната и други системи в обществото. А защо не и в структурите и организацията в дейността на НСИ? Преднамерените и целенасочени акценти върху противоречията и несъответствията могат да помогнат много на изследователите и за преоценка на значимостта на различните проблеми и преподреждане на приоритетите при тяхното решаване.

✓ Неизчерпаеми ресурси за успешна промяна на концепциите се съдържат и в модифицирането (с малки или големи корекции) на традиционно прилаганите концепции във всяка област на социалните дейности, включително и в научноизследователската.

✓ Важен източник на идеи за смяна на концепциите е изследването на „тесните места“ в една дейност. Всяка област в социалната практика и в научните изследвания

също във всеки момент съдържа в себе си „тесни места“¹³. Днес тясно място в икономиката у нас е, че тя трябва да се изгражда отново. Ограничените енергийни източници, замърсяването на околната среда и в частност вредите от индустриалното производство са други подобни примери. Тясно място за учащите е проблемът с овладяване на математическите знания. Здравеопазването е натрупало множество тесни места и сериозни проблеми. То поглъща все повече средства, а ефективността вместо да расте, намалява.

Може би едно от важните тесни места в производството на статистическа информация е несъответствието между непрекъснато нарастващия обем на информацията и незадоволените потребности на мениджмънта от информация. Затова П. Дракър предсказва, че предстои четвърта информационна революция. Той не очаква революция в бързината, обема и технологиите за производство на информация. Според него тя няма да реши проблема с това несъответствие. Пътищата за това авторът вижда в революционна промяна на концепциите за управленските потребности от информация.

В тон с изложените идеи в настоящата статия допускам, че тясно място е недостатъчната и неотговарящата на изискванията на XXI век иновативна активност на заетите в системата на НСИ специалисти. И друг път е дискутиран въпросът, че за внасянето на полезни промени в дейността се разчита главно, ако не и единствено, на нововъведения по инициатива на Евростат. Днес е ясно, че само високият професионализъм на статистиците не е достатъчен, за да се повиши тази активност. Ключов фактор за това са знанията и уменията за творческо мислене. В това виждам двигателя за иновативната активност - иначе казано, в издигане на иновативния капацитет на специалистите. Всъщност тъкмо това авторско виждане определи и мотивите за написване на настоящата статия.

Проблемът, изглежда, е и в това, че все още са малко изследователите, които си дават ясна сметка за това колко нови идеи и полезни решения могат да се открият дори и с незначителни промени в съществуващите по-общи или по-частни концепции във всяка област на науката и практиката. Например „малката промяна“, която Дж. Стиглиц предлага в правителствената концепция за спонсориране на фармацевтичните изследвания, е да се пренасочат инвестициите от тези, които не зачитат достатъчно обществените интереси, към изпълнители, които да защитават по-добре тези интереси. Според него промяната е малка, защото не изисква почти никакви допълнителни

---

¹³ Английският термин е *bottle neck* - гърлото на бутилката.

ресурси. И същевременно много голяма като очакван ефект. Стига наистина да осигури по-добро използване на държавните ресурси и повече полезни ефекти за обществото.

Предимства на подхода

Главните предимства, които ни предлага промяната/смяната на концепциите при търсене на алтернативни възможности за полезни промени в научното познание и социалната практика, виждам в следното:

✓ Новата, или дори не нова, а само леко променена или просто различна от прилаганите досега концепции, е начин да изведем мисълта си отвъд познатите пътища (извън досегашните знания и личен опит), за да търсим там иновативни идеи и решения. В този смисъл смяната на една концепция с други е прост механизъм за съзнателно освобождаване на мисълта от „плен“ на господстващите идеи. И е мощен стимул, който осигурява сериозен тласък не само за развитието на познанието в социалните науки, но и за решаване на жизненоважни проблеми на практиката.

✓ Подходът разширява полето на търсенията извън хоризонта, в който обичайно се ограничават вижданията ни за изследвания обект.

✓ Промяната в концепциите е добър „инструмент“, с който по-леко се открива и предлага нов поглед, ново начало при изследване на трудните проблеми. С това тя съдейства много по-активно и по-плодотворно за разкриване на нови по-ефективни решения.

✓ Промяната в концепциите позволява по-често да се откриват и по-успешно да се заимстват съществуващи аналогии от различните области и обекти. Откритите аналогии на свой ред предлагат възможности за успешно пренасяне на полезни решения (принципи, подходи, методи, теории и други практически решения) от една област в други области на науката и практиката или обратно. В този смисъл разглежданият подход е особено ценен и за активното общуване и взаимодействие между учените и специалистите от практиката все с оглед откриване и използване на плодотворните идеи между различни науки.

✓ С този подход изследователите могат да си спестят поне част от лутанията и напразна загуба на време в процеса на търсене на идеи за иновативни решения.

Обсъжданите проблеми в статията са само част от големите предизвикателства на новото време. Освен повишените изисквания към знанията и уменията на статистиците за генериране на нови идеи са нужни още много съществено важни неща, за да се случват широкобазирани иновации и при статистиците. Сега иновациите в НСИ, доколкото се случват такива, идват главно по линията на ЕВРОСТАТ. А това е явно недостатъчно!

Налице е инерция, която трябва да се преодолее в кратки срокове. Най-важният проблем е да се осигури успешно управление на иновационните процеси, което очевидно е едно от тесните места в управлението на системата. На ревизия подлежат стратегията и политиката на НСИ в областта на иновациите.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Де Боно, Е.** (2009). Как да развием творческото мислене. София, изд. „Locus“.
- Дракър, П.** (1992). Новаторство и предприемачество. Практика и принципи. София, изд. „Хр. Ботев“.
- Дракър, П.** (2005). Мениджмънт. Предизвикателствата през XXI век. София, изд. „Класика и стил“.
- Кун, Томас** (1996). Структурата на научните революции. София, изд. „Петър Берон“.
- Стиглиц, Дж.** (2007). Вредата от патентите. Вестник „Монитор“, 8.03.2007 г., с. 17.
- Съйкова, Ив., Св. Съйкова** (1999). Технология на творческото мислене. София, Евристика.
- Съйкова, Св.** (2005). Изследване на факторни връзки в социологията. Методологически проблеми и решения. В. Търново, изд. „Фабер“.
- Торп, С.** (2006). Как да мислим като Айнщайн. София, ИК „Бард“.
- Цонев, В., Ив. Съйкова** (2008). Статистиката - наука за проектиране, организиране и провеждане на изследвания на масови явления. Статистика, кн. 1.
- Шереметьев, К.** (2015). Бешеный креатив. Десятки идей в день за 12 минут, изд. „Эксмо“, Россия.
- De Bono, E.** (1993). Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas. Harperbusiness.
- De Bono, E.** (1995). Sur/Petition: Going Beyond Competition. Harper Collins Publishers, London.
- De Bono, E.** (2015). Lateral Thinking: Creativity Step by Step. Harper Colophon; Reissue edition.